

УДК: 94(47+57+498):355.356«1914»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-060

Особливості розвитку російсько-румунських військово-політичних відносин влітку – восени 1914 р. та підписання російсько-румунського договору про «доброзичливий нейтралітет»

В. В. Соловійов

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
vitalijslvj@gmail.com*

Ключові слова: Румунія, Росія, Антанта, Німеччина, Австро-Угорщина, Троїстий союз, військово-політичні відносини.

Стаття присвячена розгляду початкового етапу російсько-румунських військово-політичних відносин влітку – восени 1914 р. та впливу суті цих зв'язків на характер подальшої взаємодії двох держав. На основі архівних джерел та літератури розглянуто мотиви російської та румунської сторін у процесі формування їхніх відносин. Виявлено головні результати та особливості цього періоду російсько-румунських військово-політичних контактів. Автор доходить висновку, що мотивом розвитку відносин для обох країн влітку – восени 1914 р. були пріоритетні напрями їхньої зовнішньої політики. Окрім того, головним результатом цього періоду взаємодії між обома країнами стало закріплення румунського зовнішньополітичного курсу за країнами Антанти. Однак у процесі оформлення відносин між Румунією і Росією остання поступово втрачала головну позицію серед інших країн Антанти у вибудовуванні взаємозв'язків з румунською владою, що деякою мірою ускладнювало для неї подальше формування змісту російсько-румунських військово-політичних відносин.

Particular Aspects of Development of Russian-Romanian Military and Political Relations in Summer-Autumn 1914, and Signing of Russo-Romanian Agreement on Benevolent Neutrality.

V. Soloviov

Oles Honchar Dnipro National University

Key words: Romania, Russia, the Entente, Germany, Austria-Hungary, Triple Alliance, military and political relations.

The article is dedicated to examination of initial phase of Russian-Romanian military and political relations in summer-autumn 1914, and impact of the nature of these relations on further shaping of their substance. Based on the sources of information and listed references the motifs of the Russian and Romanian Sides in the course of formation of their relations were studied. The most meaningful results and peculiarities of this period in Russian-Romanian military and political relations were found.

The author's investigations brought him to conclusion that the accumulated controversies between Austria-Hungary and Romania in 1890-1910 along with the change of domestic political situations were the reason of failure of the Central Powers to make Romania enter the war on their side. Instead, in summer-autumn 1914 Russian-Romanian military and political relations started to form. The main motif of their development for the both countries were priority guidelines of their foreign policy. In the process of building relations with Russia the Romanian government was seeking to push its territorial claims, at the same time trying to defer its entering into the war.

In its turn, the Russian government did not give up on trying to get Romania to join the Entente. But in the course of the negotiations both Romania and Russia did not achieve their goals.

Thus, the major result of this period of relations between these countries was setting Romanian foreign policy course on the Entente. In spite of the controversies on the whole set of issues in the negotiations with Bucharest, Great Britain, France and Russia then were acting united. Still, in the process of forming relationships between Romania and Russia the latter was eventually losing leadership among the other countries of the Entente in establishing the relations with the Romanian government, which somewhat complicated further shaping of the essence of the Russian-Romanian military and political relations.

У сучасних умовах відбувається посилення конкуренції серед світових центрів сили – США, ЄС, Китаю та Росії, що, у свою чергу, призводить до створення геополітичних регіонів, які формуються їхньою конкурентною взаємодією. Однією з таких найбільш значущих спільних точок такої взаємодії є Чорноморський регіон. З одного боку, він являє собою «киплячий котел» з невирішених проблем субрегіональної безпеки, терористичних загроз, етнічних конфліктів, нелегальної еміграції тощо.

Румунія і Росія є одними з ключових і конкуруючих акторів у Чорноморському регіоні. Ці держави – не тільки найближчі сусіди України, але і країни, що позиціонують себе як субрегіональні центри сили. Оскільки будь-які політичні процеси в Чорноморському регіоні безпосередньо впливають на Україну, величезного значення набуває вивчення історії міжнародної взаємодії Росії і Румунії з метою використання минулого досвіду та формування партнерських відносин задля збереження національних інтересів України. Таким чином, для побудови сучасної доктрини розвитку українсько-румунських і українсько-російських відносин важливого значення набуває вивчення і ототожнення досвіду воєнно-політичних російсько-румунських контактів періоду Першої світової війни, які, по суті, заклали фундамент для подальшої взаємодії цих країн, а коло невирішених питань, породжених у цей період, ще і досі впливає на відносини між Румунією та Росією.

Перш ніж розглядати стан російсько-румунських відносин у середині 1914 р., слід зазначити, що цей період в історіографії залишається деструктивним. Так, румунські та американські дослідники розглядають відносини Росії і Румунії в цей період поверхово, зосереджуючи свою увагу лише на трактуванні їх кінцевого результату, а саме угоди від 18 вересня / 1 жовтня 1914 р. [1; 2; 3; 4]. Куди більший інтерес до початкового періоду російсько-румунських відносин простежується в російській історіографії, яка намагається розглянути мотивацію румунської і російської сторін, показати суть і характер російсько-румунських відносин [5; 6; 7; 8]. Однак, на наш погляд, твердження російських дослідників про виконання Росією в 1914 р. році замовлення своїх західних союзників щодо залучення Румунії у війну є не зовсім правильним [9, с. 155], оскільки суперечить дипломатичним документам, які свідчать про абсолютну самостійність дій царської дипломатії. Таким чином, незважаючи на певні напрацювання західної і російської історіографії, тема російсько-румунських військово-політичних відносин влітку – восени 1914 р. потребує більш ґрунтовного аналізу, що і є метою нашого дослідження.

Потепління відносин між Росією і Румунією в

період 1913–1914 рр. разом з розвитком румунсько-угорського антагонізму на ґрунті національної політики двоєдиної монархії не на жарт хвилювало правлячі кола німецького блоку. У Берліні та Відні почали побоюватися можливого переходу Румунії на бік Антанти в разі загальної війни [10, р. 121].

Погіршення відносин між Австро-Угорщиною та Румунією напередодні Першої світової війни було обумовлене низкою факторів: 1) впровадження в 1900–1914 рр. угорським урядом національної лінії щодо румунського населення в Трансільванії, Банаті і Буковині; 2) австро-болгарське зближення за підсумками 1-ї і 2-ї Балканських воєн 1912–1913 рр.; 3) агресивна політика Австро-Угорщини щодо Сербії (головного румунського союзника на Балканах). [11, с. 191]. Крім зазначеного вище, напередодні Першої світової війни в Румунії зріс вплив антантофільської частини політикуму, що призвело до послаблення влади германофілів на чолі з румунським монархом Каролом I [12, с. 208]. Цей процес був закріплений в січні 1914 р. призначенням на пост прем'єр-міністра Румунії лідера антантофілів І. Бретіану.

Побоювання німецької сторони щодо можливого вступу Румунії у війну на боці Антанти підкріплювалися неодноразовими заявами нового голови уряду І. Бретіану про його наміри захищати основи Бухарестського мирного договору 1913 р., «не виключаючи і крайні заходи» [13, с. 519]. Справа в тому, що, підписавши цей договір, Румунія, серед іншого, зобов'язувалася не допускати порушення територіальної цілісності Сербії. Таким чином, у випадку військового конфлікту Австро-Угорщини із Сербією румунська сторона автоматично опинялася б у війні на боці останньої. Тим самим цей договір надавав антантофілам привід для того, щоб під національними гаслами втягнути Румунію у війну на боці Антанти. Тому Вільгельм II, даючи карт-бланш Відню на силове вирішення «сербського питання», влітку 1914 р., прагнув з'ясувати позицію Бухареста в разі військового конфлікту Австро-Угорщини із Сербією [14, р. 412], оскільки від того, чи вступить Румунія у війну і на чийому боці, безпосередньо залежали військові плани центральних держав на Балканах. Остаточна позиція Румунської держави у світовій війні, що розгорталася, була сформована в ході проведеного в королівській резиденції в Синаї засідання Коронної ради 21 липня 1914 р. Під час обговорення лише переконані прихильники Німеччини, серед яких був румунський монарх П. Карп, наполягали на негайному вступі у війну на боці Центральних держав [15, с. 84]. Основна частина всіх присутніх висловилися за дотримання нейтралітету. І. Бретіану, підбиваючи підсумки засідання, заявив,

що «війна буде довгою, почекаємо... Нам ще випадє можливість сказати своє слово» [цит. за: 16, с.45]. Таким чином, румунський уряд відмовлявся від виконання своїх союзних зобов'язань за договором 1883 р. В офіційній відповіді Центральним країнам, складеній, в тому числі, і за участю лідерів опозиції германофілів П. Карпа і А. Маргломана, І. Бретіану пояснив причину відмови Румунії від виконання союзницьких зобов'язань загальною непередготовленістю країни до військового конфлікту з Росією [15, с. 86]. Розуміючи, що подібна заява на фоні раніше задекларованої можливої військової підтримки Сербії в умовах початку світового військового конфлікту може бути розцінена Центральними державами як намагання потягнути час для вступу у війну на боці Антанти, голова уряду І. Бретіану у своєму посланні заявив, що Румунія не буде вживати жодних дій у разі нападу Австро-Угорщини на Сербію. Незважаючи на видачу Центральним країнам Сербії, рішення румунського політикуму про відмову від негайного вступу у війну на боці Троїстого союзу розцінюється румунською, американською та російською історіографією як остаточний відхід Румунії від пронимецької політики і початок перших кроків до вступу країни в Антанту [17 ; 18; 19; 20; 21].

Смерть румунського монарха Кароля I (у вересні 1914 р.) остаточно підірвала позиції германофілів. На румунський престол зійшов Фердинанд I, який дотримувався проантантівських поглядів. Крім того, новий голова країни, на відміну від свого попередника, мав набагато менший політичний вплив, а отже, він потрапив у повну політичну залежність від глави уряду І. Бретіану. Це дозволило румунському прем'єру з початку осені 1914 р. зосередити у своїх руках всі важелі управління зовнішньою політикою держави [12, с. 209]. На нашу думку, це виключило можливість зміни курсу країни в подальшому і фактично поставило зовнішньополітичний курс Румунії в залежність від бажань однієї політичної сили і її лідерів.

У розпал військово-політичної кризи між ворогуючими блоками російський міністр закордонних справ С. Д. Сазонов запропонував румунській стороні підтримати її територіальні претензії на Трансільванію в обмін на надання нею військової допомоги російському наступу в Галичині [22, с. 21]. У свою чергу, румунська сторона, заявляючи про готовність до переговорів, поставила умовою їх проведення надання колективних гарантій союзників про військовий захист Румунії у випадку військової агресії з боку Болгарії [22, с. 33]. Остання умова змусила російську дипломатію підключити до переговорного процесу з Румунією англійську і французьку сторони. Однак, незважаючи на залу-

чення усіх держав союзу, основне комунікативне навантаження переговорів несла на собі російська сторона, і, як свідчать документи, Англія і Франція в цей період у переговорному процесі з Румунією зайняли другорядну позицію, повністю надавши російській стороні право переговорів з Румунією від імені союзників. Проте це зовсім не виключало наявність загальносоюзних суперечностей у питанні залучення Румунії на бік Антанти.

Вже 9 серпня 1914 р. МЗС підготувало і відправило на погодження французькому та англійському урядам текст загальносоюзної угоди, яка передбачала: 1) визнання за румунською стороною права на Трансільванію; 2) активну військову допомогу у випадку нападу Болгарії на Румунію [22, с. 35]. Реакція союзників на цю пропозицію російської сторони є відображенням їхньої подальшої позиції в процесі переговорів з румунською стороною аж до кінця 1914 р. Так, англійський міністр закордонних справ Е. Грей був готовий підтримати лише територіальні гарантії, що надаються союзним блоком Румунії, але рішуче був проти участі союзних армій у військових операціях проти Болгарії [22, с. 140]. Великобританія, маючи невелику армію, була не зацікавлена в утворенні нового театру військових дій на Балканах, вважаючи, що англо-французька армія може досягти успіху тільки на головному, Західному, ТВД не розпоршуючи свої зусилля по другорядних театрах. Французька сторона, навпаки, була готова піти на надання військової допомоги Румунії, оскільки мала для цього достатньо військових ресурсів і була зацікавлена в подальшому зміцненні французько-румунських відносин. Більш того, за деякий час міністр закордонних справ Франції Думерг запевнив Росію, що «він готовий діяти спільно з Росією в справі якнайшвидшого залучення Румунії на бік Антанти» [22, с. 72]. У результаті суперечок через позицію Великобританії російська сторона змушена була надати на розгляд главі румунського уряду усичений варіант конвенції.

Ознайомившись із союзною пропозицією, румунська сторона відповіла відмовою [22, с. 75; 23, с. 552]. Однак це рішення глави румунського уряду було продиктоване не стільки небажанням союзників надати військову допомогу, скільки прагненням І. Бретіану домогтися виконання державами Антанти максимального обсягу румунських територіальних вимог.

На початку вересня до Італії прибули міністр фінансів Румунії Костінеску і лідери лібералів Т. Іонеску та Н. Філпеску. Їхня мета полягала, у виробленні спільної румунсько-італійської позиції в поточному конфлікті. Вони відвідали також російського посла і зробили йому офіційну заяву,

що уряд І. Бретіану був би готовий вступити у війну проти Австро-Угорщини за умови повернення Бессарабії Румунії. Паралельно з цим румунська дипломатія спробувала залучити до румунсько-російських переговорів англійську сторону, розраховуючи на підтримку нею своїх територіальних вимог [22, с. 259]. Проте румунська спроба роз'єднати союзників не мала успіху. Незважаючи на наявність протиріч з цілою низки питань у переговорах з Бухарестом, Великобританія, Франція і Росія на той час виступали єдиним фронтом.

У Петербурзі до нових румунських вимог поставилися вкрай негативно. Зберігся коментар Миколи ІІ, зроблений ним власноруч на аркуші доповіді посла в Італії А. Н. Крупенського, де він зазначив, що «рішуче проти поступки Румунії хоча б клаптика російської землі» [22, с. 260]. Проте російська політична еліта надавала великого значення вступу Румунії у війну на боці Антанти. Обмірковуючи слушні кроки в переговорах з румунською стороною, глава російського МЗС оцінював значення військово-політичного союзу з Румунією таким чином. По-перше, це мало стримувати перехід Румунії на бік Австро-Угорщини. По-друге, вважалося, що це відтягне значну частину військ центральних держав з російського фронту, і тим самим посприятиме військовому успіху на ПЗФ, і, нарешті, по-третє, послужить поштовхом для вступу у війну на боці союзників Італії [22, с. 282]. Виходячи з таких міркувань, після узгодження із союзниками МЗС підготувало нові умови для Румунії, додавши до своєї попередньої обіцянки Трансільванії територію Південної Буковини. При цьому російська сторона у своїй ноті від 3/16 вересня запропонувала Румунії зайняти зазначені території своїми військами без вступу у війну, для чого російські сили, які на той час утримували частину зазначених областей, мали залишити їх. Але і ця спроба російського уряду була приречена на провал.

Румунія не бажала вступати у війну. Напередодні офіційного отримання нової пропозиції румунський прем'єр-міністр у розмові з російським послом обережно висловився про бажання отримати територіальні гарантії на Трансільванію і частину Буковини лише в обмін на дотримання нейтралітету до кінця війни [22, с. 203]. Тим самим проантантівська частина румунського політикуму прагнула дипломатичними важелями домогтися приєднання етнічно румунських територій, не беручи на себе відповідальність за участь у війні. У цій стратегії не було нічого незвичайного, оскільки уряди Італії і Болгарії намагалися діяти у такий же спосіб. Але союзним державам не потрібен був нейтралітет балканських країн, вони прагнули домогтися їхньої участі у війні. Виходячи з цього, отримавши 9 ве-

ресня 1914 р. офіційну відмову румунського уряду на свою пропозицію, глава російського МЗС роздратовано писав своєму послу в Бухаресті «роз'ясніть Бретіану, що «допомоги» («» – так у тексті) у Румунії, особливо після поразки австрійців, ми не «просимо», а лише запрошуємо взяти, те, що зараз можна взяти без будь-яких зусиль» [22, с. 285]. С. Д. Сазонов вважав можливим за певних обставин обіцяти румунській стороні зберігати нейтралітет і визнати за Румунією право лише на Трансільванію, але тільки в тому випадку, якщо для оволодіння нею румунській стороні не буде потрібна військова допомога союзників. Великобританія і Франція в цьому питанні повністю підтримали позицію російської сторони. Однак така інтерпретація умов співробітництва не могла задовольнити Бухарест, і румунська сторона на деякий час взяла паузу в переговорах.

Поки відбувалися перемовини з румунами, Східно-Прусска операція російської армії завершилася повним провалом. Російські втрати були величезні і склали 160 тис. чоловік убитими і пораненими, тоді як німці втратили 50 тис. чоловік [24, с. 10]. На фоні перемоги в Галичині військова поразка в Східній Пруссії не була для російської сторони такою катастрофічною, але морально ефект від поразки, завданої німцями, був дуже значним. У російському МЗС саме в цьому угляділи причини відмови Румунії.

Проте румунський уряд отримав нові пропозиції і від Троїстого союзу. Зокрема за виступ на боці німецького блоку були обіцяні: особливий статус Трансільванії, частина Буковини і вся Бессарабія [22, с. 312]. Щоб румуни не боялися російського сусідства, їм було обіцяно створення після війни буферного князівства Україна. Про ці переговори дуже скоро стало відомо і в російському МЗС.

У жовтні 1914 р. після обстрілу турецьким флотом чорноморських портів Росія оголосила війну Туреччині. Будучи обізнаним про залежність Туреччини від військових поставок з центральних держав, МЗС Росії розраховувало угодою з Румунією значно знизити потік військових вантажів до Туреччини, що в перспективі мало послабити військовий потенціал турецької армії.

Проводячи новий раунд переговорів з румунською стороною, російське МЗС вирішило приховати від своїх союзників їх справжній зміст [22, с. 312–313]. Це, на нашу думку, було обумовлено, по-перше, бажанням румунської сторони зберегти таємність майбутнього російсько-румунського договору, а по-друге, російсько-румунський формат цих домовленостей (тобто без залучення союзників) дозволяв російській стороні відмовитися від прийнятих на себе зобов'язань у випадку

порушень румунською стороною умов договору. Однак повністю приховати зміст цих переговорів від союзників не вдалося. Про суть нових російсько-румунських переговорів і передбачуване укладення особливої російсько-румунської угоди стало відомо французькому послу в Бухаресті Ж. К. Блонделю та французьким урядовим колам. Ореол секретності послужив погану службу російській дипломатії, оскільки, не знаючи справжнього змісту російсько-румунської угоди, союзники Росії вважали, що вона хоче гарантувати Румунії приєднання Трансільванії і Південної Буковини лише на умовах дотримання нейтралітету [22, с. 323]. У результаті цього російське МЗС через деякий час змушене було надати Великобританії і Франції для ознайомлення текст укладеного з Румунією договору. Але сам факт спроби закулісних домовленостей за спиною своїх союзників наніс шкоди престижу російської дипломатії.

13 вересня 1914 р. російським міністром С. Д. Сазоновим спільно з румунським посланником К. Діаманді було вироблено проект майбутньої російсько-румунської угоди. У тексті договору було зазначено, що «Росія зобов'язується визнати право Румунії анексувати населені румунами області Австро-Угорської монархії» [22, с. 312]. Передбачалося, що в Буковині розділ території між Румунією і Росією буде здійснено за етнічним принципом. У документі також зазначалося: «Території ці Румунія матиме право зайняти в зручний для неї момент» [22, с. 313].

Пам'ятаючи про особливість румунської дипломатії вільно трактувати суть документів, С. Д. Сазонов запропонував скласти ще й додаткову ноту, в якій мало пояснюватися, що саме ховається під дипломатичними формулюваннями. У цій ноті коментувалося, що під формулюванням «доброзичливий нейтралітет» російська сторона розуміє сприяння румунського уряду Росії «в усьому, що стосується нинішньої війни» [22, с. 344]. Крім цього, російська сторона вимагала повністю припинити транзит і румунські поставки військових матеріалів для Турецької армії, а також для країн, які могли б перейти на бік противника (Болгарії). Росія також бажала, щоб румуни надали пільги для транзиту військових вантажів до Сербії.

Румунському посланцю, який завітав до МЗС 19 вересня, були надані на підпис обидві ноти з подальшою передачею їх у Бухарест. К. Діаманді був вкрай роздратований обмеженнями додаткової ноти С. Д. Сазонова, оскільки, за його словами, «в цій додатковій ноті потрібне сприяння Румунії в доставці військової контрабанди в Сербію». Етичний бік проблеми хвилював посланника найменше. Було зрозуміло, що цей документ міг

завадити вкрай вигідній в умовах війни торгівлі з німецьким блоком. Тому посилення на неприпустимість постачання військових вантажів у Сербію було використано румунською стороною як привід для скасування додаткової ноти. Отримавши такий важіль тиску, росіяни могли б якщо не припинити, то принаймні сильно обмежити торгівлю. К. Діаманді в різкій формі відмовився підписувати навіть основну ноту від 18 вересня 1914 р., якщо з нею в обов'язковому порядку йде додаткова нота. Зрештою, С. Д. Сазонов здався, і було прийнято рішення, що К. Діаманді підпише тільки текст основної ноти. Текст додаткової ноти був відправлений в Бухарест для ознайомлення І. Бретіану.

1 жовтня Румунський посланник повідомив С. Д. Сазонова, що І. Бретіану, нарешті, зміг ознайомитися з офіційним текстом основної і додаткової нот від 18 вересня 1914 р. [25, с. 319–320]. К. Діаманді заявив, що російське розуміння «доброзичливого нейтралітету» справило на Бретіану тяжке враження. Прем'єр-міністр навіть «задається питанням, чи може він вважати угоду досягнутою» [22, с. 403]. Російська сторона вводила такі обмеження на поставку військового майна і ресурсів Центральним державам, які мали призвести до банкрутства румунської олігархії. І. Бретіану пригрозив, що «якщо росіяни будуть наполягати на прийнятті додаткової ноти, він буде вважати, що угода не відбулася» [22, с. 304]. С. Д. Сазонов був вимушений погодитися на вимоги румунської влади.

За тиждень у російському МЗС стало відомо про величезні обсяги торгівлі Румунії з Центральними державами і про безперервний транзит військових матеріалів до Туреччини та Болгарії [22, с. 415; 26, с. 114]. У ході зустрічі з румунським посланником С. Д. Сазонов з роздратуванням заявив, що російській стороні відомо не тільки про факти транзиту підводних човнів, а й про золото, зерно, нафту «і цілу низку інших речей». Міністр просив К. Діаманді дізнатися у румунського прем'єра, чи відповідає така поведінка визначенню «доброзичливого нейтралітету» [22, с. 415]. Однак на І. Бретіану заяви не справили жодного ефекту. Він лише заявив, «що засмучений недовірою союзника» і продовжував при цьому дотримуватися старої лінії, заявляючи про припинення будь-яких економічних та військових контактів з Туреччиною і Німеччиною.

Менш ніж за місяць після підписання угоди в Росії настало повне розчарування новим союзником. «Сазонов вважає за можливе, – писав М. Ж. Палеолог французькому міністру закордонних справ Т. Делькасе, – що три союзні держави мають право повернути свої зобов'язання з приводу Трансільванії і Буковини» [22, с. 420]. Французький посланник засуджував росіян за поспішне

надання письмових гарантій про приєднання Трансильванії і Буковини: «Не слід, щоб румунський уряд забував, що цю згоду було обумовлено точним дотриманням доброзичливого нейтралітету» [22, с. 420]. Проте, якщо позиція Росії і Франції в цьому питанні збігалася аж до ліквідації домовленості з румунами, то в Англії почали дивитися на проблему інакше. Маючи невелику армію, Британська імперія розраховувала всього на кілька місяців війни. Вже до осені 1914 р. всі її кадрові дивізії були «перемелені» противником. Тепер для британського керівництва було очевидним, що війна триватиме значно довше, ніж планувалося раніше. Тому позиція залучення нових членів як можливість скорочення тривалості війни ставала все більш популярною, тим більше що розрахунок вівся територіями чужої держави.

Таким чином, влітку – восени 1914 р. розпо-

чався процес оформлення російсько-румунських військово-політичних відносин. Головним мотивом їх розвитку для обох країн були пріоритетні напрями їх зовнішньої політики. Остаточному оформленню відносин заважав вичікувальний характер румунської зовнішньої політики. Незважаючи на це, головним результатом цього періоду взаємодії між обома країнами стало закріплення румунського зовнішньополітичного курсу за країнами Антанти. Не менш важливим результатом було те, що в процесі оформлення відносин між Румунією і Росією остання поступово втрачала головну позицію серед інших країн Антанти у вибудовуванні взаємозв'язків з румунською владою, що деякою мірою ускладнювало для неї подальше формування змісту російсько-румунських військово-політичних відносин.

Джерела та література

1. Cupsa I. Antanta româna în campaniile din anii 1916-1917. București, 1967. 340 p.
2. Glenn E. Torey Great er Romania, 1918. New York, 2016. 442 p.
3. Hitchins K. Concise History of Romania. Cambridge, 2014. 380 p.
4. Hofbauer H., Roman V. Bukowina, Bessarabien, Moldawien – Vergessenes Land zwischen Westeuropa, Russland und der Türkei. Wien, 1993. 203 p.
5. Айрапетов О. Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917 гг.) 1914 г. Начало. Москва, 2014. 459 с.
6. Виноградов В. Н. Внешнеполитическая ориентация правящих кругов Румынии накануне Первой мировой войны. Новая и Новейшая история. 1960. № 1. С. 53-67.
7. Виноградов В. Н. Внутриполитическая борьба в Румынии накануне ее вступления в Первую мировую войну. Новая и Новейшая история. 1962. № 6. С. 98-112.
8. Воронкова И. Е. «Выигрывая время». Румыния в Первой мировой войне в оценках российской дипломатии и кадетской оппозиции. Воронеж, 2010. С. 6–13.
9. Виноградов В. Н. Румыния. За Балканскими фронтами Первой мировой войны / отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва, 2002. С. 149-156.
10. Pavel T. Mișcarea Românilor Pentru unitate națională și diplomația puterilor centrale (1894-1914). Timișoara, 1982. 305 p.
11. Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917 гг.: в 10 т. / авт. - сост. Й. М. Лукин, Ф. А. Роштейн, А. А. Могилевич. Москва, 1933. Серия 3. Т. 2. 587 с.
12. Dinu R. Studi Italo-Romeni (Diplomazia e societă 1879-1914). București, 2009. 456 p.
13. Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917 гг. : в 10 т. / авт. – сост. Й. М. Лукин, Ф. А. Роштейн, А. А. Могилевич. Москва, 1931. Серия 3. Т. 1. 657 с.
14. Cazan N., Rădulescu-zoner S. România și Tripla Alianță 1878-1914. București, 1979. 441 p.
15. Виноградов В. Н. Коронный совет в Синае. За Балканскими фронтами Первой мировой войны / отв. ред. В. Н. Виноградов. Москва, 2002. С. 83-85.
16. Виноградов В. Н. Румыния в годы Первой мировой войны. Москва, 1969. 370 с.
17. Виноградов В. М. К оценке дипломатии Ионела Брэтиану. Первая мировая война дискусионные проблемы истории / отв. ред. Ю. А Писарев, В. Л. Мальков. Москва, 2006. С.84-102.
18. Каширин В. Б. Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года. Новая и новейшая история. 2004. №6. С. 175-203.
19. Glenn, E. Torey The Romanian Battlefield in World War. Kansas, 2011. 260 p.
20. Hitchins K. Ion I. C. Bratianu: Romania. London, 2011. 380 p.
21. Paul E. Michelson Carol I of Romania, 1866 - 1914. București, 2014. № 81. P. 59 -78.
22. Международные отношения в эпоху империализма 1878-1917 гг. : в 10 т. / авт. - сост. Й. М. Лукин, Ф. А. Роштейн, А. А. Могилевич. Москва, 1935. Серия 3. Т. 6. ч. 1. 505 с.
23. Лемке М. К. 250 дней в царской ставке 1916 г. Минск, 2003. 672 с.
24. Ставка и Министерство иностранных дел / авт.- сост. А. Л. Попов. Красный архив. Москва, 1928. № 26. С. 1-50.
25. Международные отношения 1870-1918 гг. Сборник документов / авт.- сост. А. Г. Королев, О. Н. Фрейфельд. Москва, 1940. 405 с.
26. Сазонов С. Д. Воспоминания. Москва. 1991. 400 с.